

ŞEFİKA ŞEYHZADE-EFENDİZADE

Prof. Dr. Şüreddin MEMMEDLİ

Doç. Dr. Gülnara GOCAEVA-MEMMEDOVA*

Herkes için kendi memleketi kutsaldır, kıymetlidir. Memleketi kutsal yapan sevgili kara topraktır, göz açtığımız beşiktir, ilk göz açanda gördüğümüz evdir, bağ bahçedir. Memleketi kıymetli yapan dağı, taşı, suyu, nimetleri yanında daha öncelikle onun yetiştirdiği insanlardır, şahsiyetlerdir. Ahıska doğumlu ünlülerimiz, kültür, bilim ve toplum hayatımızda iz bırakanlarımız bugünkü Ahıska nesillerinin haklı iftiharıdır. Övündüklerimizden biri de iftihar duygularımızla bilgilerini **Bizim Ahıska**’mızın okuyucularıyla paylaştığımız Ahıskalı kadın aydınımız Şefika Şeyhzade-Efendizade’dir.

Övüncümüzün kaynağı, onun birkaç yönden ilk ve öncü olmasıdır. Azerbaycan ve genellikle Türk dünyası eğitim, kültür, edebiyat tarihinde önemli yer tutan Şefika Şeyhzade-Efendizade, ilk kadın öğretmen, ilk kadın eğitimci-pedagog, ilk kadın gazeteci, ilk kadın yazar olmak gibi şeref payelerine sahiptir.

Bakü’de yayımlanmış **Şark Kadını** dergisi (1924/1) onun hakkında şöyle yazmıştı: “*Şefika Hanım, bütün Güney Kafkas’ta ilk Türk dili muallimesi ve bunun yanında ilk Türk-Azerbaycan kadın gazeteci ve yazarı olmuştur.*”

Hayatı

Şefika Şeyhzade-Efendizade, 1882 yılında Tiflis vilâyetine bağlı Ahıska kazasının Azğur köyünde doğmuştu. Bellidir ki, tarih boyu Türklerin meskeni, vatanı olmuş Ahıska bölgesinde ünlü yerleşim yerlerinden biri de Azğur’dur. Bu köy ve onun yöresi kültür, eğitim, edebiyat, bilim hazinemize Şefika Hanımla birlikte, ünlü gazeteci ve toplumcu Ömer Faik Numanzade’yi, 1918-1920 yılları Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin kurucularından Ahmet Cevdet Pepinovları da vermiştir.

Şefika, ilköğrenimini ailede kendi babasından almıştı. Babası Hacı Hafız Muhammed Emin Efendi Şeyhzade dönemin ileri gelen aydınlarından, otoriteli din yöneticilerinden, pedagoglarından. Basın organlarında geniş faaliyet göstermiş, Azerbaycan’da *Usul-i Cedit* okullarının açılmasında, halk eğitiminin geliştirilmesinde önemli rol oynamıştı. Kızları Şefika ile Saide’ye de ders verip, onları muallim (öğretmen) olarak yetiştirmişti. Hafız Muhammed Şeyhzade, Azerbaycan’ın güzel köşelerinden biri olan Nuha (şimdi Şeki) şehrinde “Dârüssüeda/Mutlular Evi” adlı mektebinde ders veriyordu.

Şefika gözünü hayata açtığı kitaplar arasında büyümüşü. Arapça ve Farsça öğrenmişti. Bu arada Avrupa ve Rus kültürüne ait bilgiler de almıştı. 14 yaşından itibaren sevdiği öğretmenlik mesleğiyle meşgul olmuş, çeşitli okullarda çalışmıştı. Önemli toplumsal faaliyetlere iştirak etmişti. 1906 yılında birinci Bakü öğretmen kurultayına katılmıştı. 1917’de Bakü’de İsmailiye sarayında Güney Kafkas Müslümanlarının birinci kurultayında konuşma yaparak, Doğu kadınlarının hukukunu, yeni okullar, tiyatrolar açılması gerekliliğini dile

getirmişti. Onun nutkundan sonra Bakü kadısı kürsüye çıkarak kadının erkekler önünde şeriat kurallarına zıt olarak, başörtüsüz çıkmasını eleştirmişti.

1917 Ekim devriminden ve Bakü’de Ermeni mezalimlerinden sonra Şefika Hanım da takiplere maruz kalmıştı. Bu sırada o, Ahıska’ya, Azğur’a dönüp bir süre ata yurdunda yaşamıştı. Orada da huzur bulamayarak, İstanbul’a gelmişti. 1918 yılında bütün Türk ve İslâm dünyasında ilk cumhuriyet olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin kurulmasını desteklemiş ve bu cumhuriyetin işlerinde

*Ardahan Üniversitesi Öğretim Üyeleri.

faal olarak rol almıştı. 1923'te Azerbaycan üçüncü çağrı Merkez İcraiye Komitesi üyesi seçilmişti.

Sovyet döneminde defalarca Bakü'de, Tiflis'te, Moskova'da düzenlenmiş kadın kurultay ve konferanslarına delege olarak katılmıştı.

1932 yılına kadar öğretmenlik, eğitimcilik faaliyetlerini, ömrünün sonuna kadar da gazetecilik ve yazarlık faaliyetlerini aralıksız devam ettirmişti.

Şefika Hanım, 29 Temmuz 1959 tarihinde 77 yaşındayken Bakü'de hayata veda etmiştir.

Hâlihazırda Bakü şehrinde Binegedi ilçesine bağlı Sulutepe kasabasında sokaklardan biri ve yine Bakü şehri Yasamal ilçesi Abbas Mirza Şerifzade Sokağı 173 adresindeki 13 numaralı orta öğretim okulu Şefika Şeyhzade-Efendizade adını taşımaktadır.

Şefika Hanım aynı zamanda mutlu bir anne olmuştur. Onun oğlu Adil Efendi(yev) (1907-1973) Azerbaycan'da çok saygın bir aydın, gazeteci, tercümcü olarak bilinmektedir.

Öğretmenliği

Şefika Şeyhzade-Efendizade'nin öğretmenlik biyografisi şöyledir:

- 1896-1901, Dârüssüeda Mektebi kız sınıfı/Nuha.
- 1901-1910, Birinci Rus-Müslüman Mektebi/Bakü.
- 1910-1920, İkinci Rus-Tatar(Türk) Kız Mektebi/Bakü.
- 1915-1916, İki senelik pedagojik kurslar/Bakü.
- 1910-1926, Dârülmuallimat (Yüksek Kız Muallim Mektebi)/Bakü.
- 1923-1927, Azerbaycan Parti ve Sovyet Okulu/Bakü.
- 1924-1929, Savatsızlığı (cahilliği) lağvetme kursları/Bakü.

Görüldüğü üzere, daha 1896 yılında 14 yaşındayken Azerbaycan'ın Nuha (şimdi Şeki) şehrinde özel kız okulunda ders vermişti. Ve bununla da o, bütün zerbaycan'da kadınlar arasında ilk öğretmen olmak şerefine ulaşmıştı.

1901 yılında Tiflis'te Güney Kafkas Ruhani İdaresinde imtihan vererek öğretmenlik sertifikası almıştı.

Şefika Şeyhzade-Efendizade, öğretmen arkadaşları arasında.

Aynı yılda ünlü hayırsever milyoner zengin Hacı Zeynelabidin Tağıyev'in teşebbüsü ve maddî desteğiyle Bakü'de ilk Rus-Müslüman kız mektebi açılmıştı. Bu, sadece Rusya İmparatorluğunda değil, yakın ve Orta Doğu'da, bütün İslâm ve Türk dünyasında kadınlar için ilk dünyevi (lâik) okul idi. O zaman Hacı'ya sormuşlar: "Neden kadınlar için okul açtırmak kararına geldin?" Hacı şöyle cevap vermişti: "Erkek öğrenim görürse, o, sadece tahsilli, dünya görüşlü bir insan olacak; tahsilli kadın ise okuryazarlı kadın olmanın yanı sıra, bilimli, dünya görüşlü bir anadır. Analar ne kadar tahsilli olsalar, bu, bir o kadar bilimli gençliğin yetişmesi demektir."

Bu okulun açılmasında önemli rol oynamış ünlü toplumsalcı Neriman Neriman(ov), Muhammed Emin Şeyhzade'ye mektup yazarak, kızı Şefika'yı bu okula göndermesini rica etmişti.

Bu hususu "Azerbaycan'ın Maarifperver Kadınları" kitabının yazarı Sabır Memmed(ov) şöyle anlatıyor: "Faytoncu, Memmed Emin kişiye bir mektup uzatarak dedi ki, Bakü'den Neriman Neriman(ov) gönderdi. Memmed Emin, faytoncuyu yola salarak, mektubu açtı. Orada şunlar yazılmıştı: Bu yakınlarda Bakü'de Müslüman Kız Mektebi açılacaktır. Buraya muallimler lâzımdır. Yahşi olardı ki, öz kızın Şefika'yı bu mektep için muallime olarak hazırlayasın."

Babası da, Şefika da bu davetten memnun kalarak, adı geçen okulda Türk dili ve edebiyatı dersleri vermişti. İlk müdürü Hanife Melik(ova)'nın olduğu bu okulda birinci yıl 57 kız öğrenci devam etmişti. Bu, kadın öğretimi yönünde tüm İslam, Türk dünyasında bir devrim demektir. Burada öğretmenliğin yanında, tiyatro ve basınla da ilgilenmişti. Öğretmen arkadaşları Hanife Melik(ova), Sekine Ahundzade, Sara Vezir(ova) ile birlikte "drama derneği" kurmuştu ve ders verdiği genç kızları bu derneğin faaliyetine katmıştı.

1910 yılında Bakü'de iki no'lu şehir Müslüman kız mektebi açıldığında da okul müdürü Sara Hanım Vezir(ova)'nın davetiyle Şefika Hanım bu okula öğretmen olarak atanmıştı. Burada on yıldan fazla çalışmıştı.

1915 yılında Rus-Müslüman Kız Mektebi nezdinde iki senelik öğretmenlik kursları açıldığında Şefika Hanım burada çalışmıştı.

1918 yılında Azerbaycan'da Halk Cumhuriyeti döneminde Şefika Hanım pedagojik faaliyetini daha da güçlendirmişti. Bu hususta cumhuriyetin resmi matbu organı *Azerbaycan* gazetesi (4 Mayıs 1919) şöyle yazıyordu: "Ünas kadınlar mektebi pek muhtereme Şefika Şeyhzade-Efendizade'nin kadınlarımızın mektebi ve talihi yolunda da ibraz ettiği himmet-şayanı takdir ve taksindir."

1920 yılında Bakü'deki *Dârülmuallimat* adlı kız öğretmenlik seminarisinin (yüksek okulunun) esas öğretmenlerinden biri de yine Şefika Hanım olmuştu. 1920'li yıllarda Bakü'de "Savatsızlığı lağvetme" (okur-yazarlığı yayma) kurslarında ders vermişti.

Şefika Hanımın öğrencileri, Azerbaycan'ın ilk yüksek öğrenim görmüş kadını Sona Ahund(ova), Azerbaycan'ın ilk eğitim bakanı Ayna Sultan(ova), Azerbaycan'ın halk şairi unvanlı Mirvarid Dilbazı, ilk kadın eğitimciler Sara Talış(inskaya), Nebat Neriman(ova), Gevher Gazı(eva), Mine Mirza(eva) ve başkaları onu büyük saygıyla, ihtiramla anmışlardı.

Sona Ahund(ova) hatıralarında onun hakkında "sevimli muallime" olarak saygıyla bahsederek, yazmıştı ki Şefika Hanım genç kızları başına toplayarak, "Toplumumuzun geleceği sizin tahsilinize bağlıdır. Şimdi siz aszınız, ama çok geçmez yüzlerce bacınız karanlık dahmalardan çıkıp, sizin izinizle gelirler." diyordu.

Eğitimciği-Pedagogluğu

Şefika Şeyhzade-Efendizade başarılı öğretmenliğiyle yetinmemiş, bir eğitimci-pedagog olarak da bilinmişti. Onun pedagojik sloganı şöyle olmuştu: "Her bir rezaletin başlıca sebebi cehalettir. Cehaletten kurtulmanın dermanı ise ilimdir, maariftir." Bu yönde öncelikle onun "Debistan" (İlkokul) dergisine ek olarak basılmış "Valideyne Mahsus Varak"ta (1906/1) yayınlanmış "Tesir-i Aile" adlı teorik makalesi dikkati çeker. Bu makalede şöyle der: "*İnsan için en l^üüzumlu ve evvelindi mektep ev terbiyesidir. Çünkü insan ilk ahlâkî keyfiyetlerini, kötü veya güzel âdetleri evde öğrenir. Burada aldığı terbiye, bütün ömrü boyunca insana yoldaş olur. Aile terbiyesi noksan olan evlerde çocuklar da terbiyesiz büyür. Aile her bir şahsın terbiyeli yahut terbiyesiz olmasına tesir eder. Cemiyetin medeniyetli*

olması ve terakkisi ailelerde ilk terbiyeye bağlıdır. Bundan dolayı biz ilk önce valideyn/ebeveynlerimizin talim ve terbiyesine fikir vermeliyiz."

"Mektep" dergisinde (1917/12) yayınlanmış "Mektep Balalarına Hitap" yazısı da ilgi çekicidir. Makalede şunları okuyoruz: "Zamanımızda çocuklarımız için birçok kitaplar basılmaktadır. Onların birçoğu öyle bir tarzda yazılmıştır ki, sizin taze neşvü-nema bulmakta olan fikrinize zıttır. Öyle kitapların çoğu size okumağa yaramaz. Arayınız, faydalı kitapları mütalaa ediniz."

Şefika Hanım çocuk eğitiminde ananın rolünün ayrıca belirtmişti.

Gazeteciliği

1903 yılında Tiflis'te *Şark-i Rus* gazetesi yayına başlayınca Şefika Hanım gazetenin yayımcısı Muhammed Ağa Şahtahtılı'ya mektup yazarak, onu kutlamış, gazetenin yayımını alkışlamış, gazetenin eğitim-kültür sahasında önemini vurgulamıştı.

Gazetecilik faaliyetine de adı geçen gazetede ki makalesiyle (1903/7) başlamıştı. Bu gazetede ki makaleleriyle Azerbaycan'da ve genellikle Türk dünyasında ilk kadın gazetecilerden biri olarak bilinmişti. O, kadın eğitimine, bu yöndeki sorunların çözülmesi yollarına daha çok değinmişti. Daha sonra o, Bakü'nün "Debistan" (İlkokul), "Rehber", "Mektep", "Fukara Füyüzatı", "Dirilik" dergilerinde, "Işık", "Açık Söz", "İstiklal", "Basiret" gazetelelerinde vb millî ruhlu basın organlarında önemli makaleler kaleme almıştı. Onun pedagojik makaleleri daha çok terbiye konularındaydı.

Şefika Şeyhzade-Efendizade'nin gazeteci olarak tanınması 1911-1912 yıllarında yayımlanmış, Azerbaycan'da ilk kadın matbuatı olan *Işık* gazetesinin faaliyetiyle ilgiliydi. Onun yazılarında millî konular da ele alınmaktaydı. Birinci Cihan Savaşı sırasında Sarıkamış muharebesinde Ardahan ve Kars çevrelerinde Rus ve Ermeni çeteleri tarafından yerli Türklere yapılan zulüm günlerinde yardım edilmesi için gazetelerde Ahıskalı ünlü gazeteci-yazar Ömer Faik Numanzade heyecan davulu çalarken Şefika Şeyhzade-Efendizade de onun sesine ses vermişti. "Birkaç günden beri yüreklerimizi kana döndüren Kars ve etrafındaki Müslümanların duçar oldukları felâketli hallerden her bir vicdan sahibi olan tesirleşmiştir. Bir insan bulunmaz ki, bu felâkete, bu hanümansız ahvale ah vay etmesin." Diye yazmıştı.

1918-1920 yıllarında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin resmî devlet basın organı olan *Azerbaycan* gazetesinde yayımlanmış makaleleri daha çok önem taşımaktadır. Bu gazetede ki makalelerinin başlıkları da çağrı etkisiyle öne çıkar: *Millî Bayram ve Kadınlarımız* (5 Haziran 1919), *Vatan Bizim Sevimli Anamızdır* (25 Haziran 1919/211), *Analar, Kızlarınızı Okutun!* (25 Temmuz 1919), *Hanımlarımıza Müjde* (22 Eylül 1919/302) vb.

Bu makalelerden özetler onun gazetecilik yeteneği ve gazeteciliğinde milliliği öne çıkardığını sergilemektedir. *Millî Bayram ve Kadınlarımız* adlı makalesinden: “28 Mayıs'ta Azerbaycan istiklâlî sanayi-devriyesi münasebetiyle millî bayram teşkil olundu. O günün şerefinden, tesirinden herkes, herkes mağrur idi.”

Vatan Bizim Sevimli Anamızdır adlı makalesinden: “Hanımlar, hemşeriler! Bu gün vatan bizim gayretimize, milletin medeti bizim fevkalâde çabalarımızla merbuttur. Kalbinde hem niyeti bulunan nan-ü nime-ti ile perverde olduğu vatanına kalbinde muhabbet hissedenden her bir insan, hususen her bir kadın gücü yettiği mertebe vazifesini ifaya çalışmalıdır.”

Hanımlarımıza Müjde adlı makalesinden: “Hanım hemşerilerim! Gözünüz aydın olsun. Birkaç aydan beri yalvarıp temenni ettiğiniz, acı acı ifadelerle anlattığınız, senelerce yatmış uyumuş dertlerimize derman olacaksa, ilimden-terbiyeden olacağını düşünüp bir çaresi varsa, o da hanımlar için kurslar açılmasıyla yana yakıla söylemenizin neticesidir ki, hamd olsun! Bugün Maarif Nazırlığı tarafından kadınlara mahsus kurs için izin çıktı.”

Seçki ve Kadınlar adlı makalesinden: “Hayatı sevmek, onu daha da güzelleştirmek lâzımdır. İnkişâf, kadınlık ve kadınlığın diriliğindedir. Kızların, kadınların gayreti olmaksızın vatanın, halkın yükselişi gayri-mümkündür. Başka halkların kadınları içtimaî-siyasî hayatta erkeklerle beraber faaliyet göstererek, öz/kendi milletin terakkisi için çalıştığı zaman Türk kadınları bu işten kenarda kalmaz.”

1923 yılında Bakü'de *Şark Kadını* dergisi faaliyete başlayanda Şefika Hanım bu derginin yayın hayatına faal olarak katılmış, redaksiyon ekibinin üyesi seçilmiş, derginin sorumlu sekreteri ve edebiyat şubesi müdürü olmuştu. Dergide kendi edebî mirasından örnekler ve hikâyeler yayımlamıştı.

Yazarlığı

Şefika Şeyhzade-Efendizade, edebiyat tarihinde de özgün yere sahiptir. Çocuk hayatını konu edinen hikâyeleri Bakü'nün “Debistan” ve “Mektep” dergilerinde yer almıştı. 1914 yılında onun *İki Yetim yahut Kerim'in Himmeti* adlı kitabı *Kaspi* matbaasında basılmıştı. Kitaptaki aynı adlı hikâyenin ana fikri olarak çocuklarda dostluk, hayırseverlik, insanî duyguların terbiyesi öne çıkarılmıştı.

Onun hikâyelerinden bazıları şunlardır: *İki Kızın Sohbeti*, *Şeker Elması*, *Vahşiler Ekmekçisi*, *İlk Sevgi*, *Rüya*, *Muallimlik Nedir*, *Mükâfat*. Bu hikâyeler çocuk edebiyatının ilk ve kıymetli ürünleri olarak değerlendirilmektedir.

Onun “Gülmeli Nağıllar” (mizahî masallar) dizisinden masalları Azerbaycan çocuk edebiyatının ilk örneklerinden sayılmaktadır. Bu eserlerde çocuklarda vatan sevgisi, hayırseverlik, mertlik, helallik gibi karakterler terbiye edilmişti.

O, edebiyat eleştiriciliği, folklor derlemeciliği yönlerinde de örnekler vermişti.

1916 yılında ünlü drama yazarı Mirza Celil Memmedguluzade'nin “Ölümler” piyesi oynanırken seyirci olarak orada bulunan Şefika Hanım, şöyle bir vakaya şahit olmuştu: Salonunda bir kadın Şefika'ya yaklaşıp, “Bu aynen benim hayatımdır, çektiğim çilelerdir!” diye ağlamıştı. Şefika ona, “Ağlama bacım, bu yalnız senin değil, bütün Türk kadınlarının kaderidir.” diyerek onu tesellî etmişti. Bu olayın etkisiyle Şefika Hanım *Açık Söz* gazetesinde (1916/187) “Ölümler” piyesini yapısal-semantik açıdan inceleyen bir makale yayımlamıştı.

1925 yılında Azerbaycan Edebiyat Cemiyeti Neşriyatından çıkan millî folklor toplularının ilki olarak kabul edilen *Azerbaycan Halk Edebiyatından: Bayatiler* kitabındaki bayati/mani örneklerinin belirli bir kısmını Şefika Efendizade derleyip sunmuştu. Bu dörtlüklerin nerede, kimden derlendikleri hususunda bilgi verilmemesine rağmen, tabii, bu bayatilerin belirli kısmının da Ahıska manileri olduğunu düşünebiliriz.

İlk kadın öğretmenlerimizden, ilk kadın eğitimci-pedagoglarımızdan, ilk kadın gazetecilerimizden, ilk kadın yazarlarımızdan olan Ahıskalı Şefika Şeyhzade-Efendizade'nin adı ve faaliyeti, günümüzde Azerbaycan'da ve bütün Türk dünyasında ıhtıramla, Ahıskalılar tarafından övünçle anılmaktadır.